

UDK 339.017
Stručni rad
Prilmljeno 13. rujna 1988.

Mr. VLADIMIR CINI,
Ekonomski fakultet Osijek

TRŽIŠTE I PROMJENE PRIVREDNOG SISTEMA*

Razvojni problemi s kojima smo suočeni toliko su duboki da je naivno vjerovati da se mogu riješiti samo promjenama u ekonomskom sistemu. Stagflacija zahtijeva brze i korjenite izmjene u cijelom društvenom sistemu, a posebno je potrebno prevladati ideološke barijere koje predstavljaju glavnu kočnicu poželjnih promjena. Uvođenje tržišno orijentirane privrede zapravo znači razvlašćivanje administrativnog aparata i razbijanje dogmatskog načina razmišljanja.

Dosadašnja iskustva s uvođenjem tržišta pokazuju da smo uvijek odustajali zapravo prije nego su promjene počele. Poznato je da je u kriznim vremenima sklonost promjenama najveća, a s obzirom da je ekonomska situacija izuzetno nepovoljna mogućnost da se reforma provede dosta je realna. Ne provedemo li reformu kojom ćemo dobiti realno vrednovanje svih faktora proizvodnje ne samo da ćemo postati ono što se naziva treći svijet (nerazvijeni), nego neki peti svijet za kojeg nitko neće pokazivati ni najmanje interesa.

Da smo suočeni s dubokom i dugotrajnom ekonomskom i društvenom krizom nije potrebno nikom više dokazivati. Društveni proizvod u posljednjih desetak godina oscilira oko nule, stopa nezaposlenosti je oko 15%, stopa inflacije u 1987. godini bila je 170%, udio investicija u društvenom proizvodu pao je ispod 20%. Vrijednost američkog dolara 31. 12. 1980. g bila je 29,30 dinara da bi sredinom lipnja 1988. g. bila 2038,68 dinara. Ovakva situacija postaje za sve veći dio stanovništva nesnošljiva pa se kroz promjene u društvenom sistemu, posebno ekonomskom, nastoji naći izlaz iz stagflacije koja je karakteristika sadašnjeg trenutka.

Da bi se pokrenuo privredni život očekuje se provođenje privredne reforme. Daljnji razvitak društva trebao bi se oslanjati na djelovanje ekonomskih zakona i tržišnog načina privređivanja. Ovim bi se ocjenjivanje efikasnosti privređivanja preselilo od državnih i paradržavnih institucija na tržište, koje bi imalo selektivnu, distributivnu, alokativnu i informativnu funkciju. Uvođenje integralnog tržišta (za što postoji deklarativna podrška) znači da bi imali:

- tržište roba,
- tržište rada,
- tržište kapitala,
- tržište znanja i
- tržište informacija.

U nastavku rada pokušat ćemo naznačiti neke probleme koji mogu, po našem mišljenju, bitno utjecati na usporavanje najavljenih promjena. Deklarativno, uvođenje tržišta roba nije ništa naročito novo u našim opredjeljenjima. Već pedesetih godina utvrđeno je da poduzeća trebaju raditi po principu privrednog računa. To znači da im prihodi moraju biti veći od rashoda. Nastajanjem kategorija »planski dobitci« i »planski gubici« poduzeća su bila usmjerena na tržište da tu za svoje proizvode i usluge traže kupce. No od proklamacija do stvarnosti put je dug. Liberalizacija cijena dogodila se je samo na jednom segmentu tržišta, tržištu proizvoda za osobnu potrošnju i to ne u cijelosti, dok se administrativna kontrola cijena zadržala na tržištu investicijske potrošnje i reprodukcioni

* Rad predstavlja dio istraživačkih rezultata potprojekta »Zakon vrijednosti u funkciji upravljanja razvojem«, kojeg kao dio projekta »Fundamentalna istraživanja u ekonomiji« financira SIZ znanosti SR Hrvatske u razdoblju 1987—1990. godine.

terijala. Slijedeći značajan pokušaj oslobađanja tržišta uslijedio je reformom 1965. godine, ali je i ona napuštena, bez značajnijih pomaka početkom sedamdesetih godina. Uvođenjem institucije samoupravnog sporazumijevanja i dogovaranja sredinom sedamdesetih godina sasvim smo tržištu okrenuli leđa.

Odnos prema tržištu može se promatrati kroz rasprave koje su se u nas vodile o odnosu tržišta i plana gdje su ovi instrumenti zapravo bespotrebno konfrontirani.

U cijelom poslijeratnom periodu primarna raspodjela dohotka odvijala se pod većim ili manjim utjecajem državnih organa, čiji je osnovni cilj bio da se što veći broj radnih organizacija učini ekonomski opravdanim. Ilustracije radi, još je davne 1962. godine E. Kardelj upozoravao da je »naš društveno-ekonomski sistem, naročito poslije 1953. godine dao snažne impulse i slobodu svim društvenim faktorima, što je omogućilo da, i pored skučenih sredstava (a možda i upravo zbog toga) nikne velik broj malih poduzeća, koja su u tom vremenskom periodu uglavnom odigravala veoma pozitivnu ulogu... Međutim, mnogi od tih kapaciteta više nisu dovoljno sposobni da odgovarajućim tempom dalje razvijaju produktivnost rada i u izvjesnom smislu postaju kočnica daljeg razvoja. Naš privredni sistem ne može više da spasava i održava takva zaostala poduzeća na štetu društvene produktivnosti rada i društvenih fondova...«¹ Na žalost ovaj stav se nije oživotvorio.

Mogućnost opstanka radne organizacije tražile su, i nalazile, u neprekidnom povećanju cijena koje im je država velikodušno odobravala. U uvjetima kada je na tržištu vladala »glad« za proizvodima, bez obzira na cijenu i kvalitet, potezi nosioca ekonomske politike dobijali su snažnu podršku.

Upravljanje tražnjom kroz politiku globalne raspodjele dohotka, a još više preko primarne emisije i kreditne politike nužno je izazvalo inflatorne pritiske. Oni su se »rješavali« maksimiranjem i zamrzavanjem cijena na duži ili kraći period. Niti u jednom periodu zamrznutih cijena nisu pripremljene mjere koje bi po odmrzavanju cijena spriječile nove valove poskupljenja koji su se opet kočili na naprijed opisan način. Tako smo došli u situaciju da su prisutni svi bitni uzroci inflacije: inflacija tražnje, inflacija ponude (troškovna inflacija)

i psihološki uzroci koji se manifestiraju tako da proizvođači nastoje povećati cijene proizvoda i usluga kako bi ne samo nadoknadili izgubljeno u periodu zamrznutih cijena nego si osigurali dohodak za buduće očekivano zamrzavanje cijena.

Administrativno upravljana privreda dovodi do pojave većih ili manjih monopola. A kada se, kako kaže Županov »...monopolistički vlada tržištem, tada se u stjecanju dohotka ide dalje od zidanja cijena na troškovnom principu — sada se u cijenu, uz troškove, ugrađuje anticipirana inflacija, ugrađuju se velike razvojne ambicije, ugrađuju se čiste ucjene pa i obično deranje kože.«²

Dok je tržište roba bilo svedeno na distributivnu funkciju o tržištu rada i kapitala nije se ozbiljno ni razmišljalo, odnosno ovi segmenti tržišta smatrani su inkompatibilnim sa socijalističkim društvenim uređenjem. Eksplicitni odnos prema tržištu rada nalazimo u ovoj Engelsovoj rečenici: »Za socijalizam koji hoće da emancipira radnu snagu od njenog položaja kao robe, od velike je važnosti saznanje da rad nema, ne može da ima vrijednost.«³ Pridružujući tome poznatu Staljinovu dogmu da u socijalizmu nema i ne može biti tržišta rada i kapitala okvir se polako zatvara. Takvim razmišljanjima osigurava se dominacija državnog i partijskog aparata nad privrednim subjektima.

Privreda vođena na ovaj način može egzistirati, ali samo u granicama vlastitog ekonomskog prostora. Izlazeći na međunarodno tržište sukobljava se sa racionalnije organiziranom privredom pa u toj, u suštini tržišnoj utakmici nema nikakvih šansi za pobjedu.

Želimo li zaista uvesti tržište rada moramo znati tko će biti kupac radne snage. Načelno govoreći to bi mogli biti:

- udruženi radnici,
- država i
- privatni poduzetnik.

U slučaju da je kupac država ili privatni poduzetnik stvari su jasne. Takvi društveni sistemi postoje i tu ne bi imali šta dodati. Dilema je kako razrješiti pitanje kupovanja rada od strane udruženih radnika. Interesantno je sagledati što se dešava s onim koji prodaje svoj rad. U slučaju da on poslije kupoprodajnog procesa

1) Kardelj E.: O izmjenama u organizaciji savezne uprave i komora, Ekspoze u Saveznoj narodnoj skupštini. Citirano prema Grupa autora: Ekonomika Jugoslavije, opći dio, Informator, Zagreb 1987.

2) Županov, J.: Marginalije o društvenoj krizi, Globus, Zagreb 1983, str. 82.

3) Engels F.: Anti—Dühring, Kultura, Zagreb 1946. str. 208.

ostaje u najamnom odnosu, onda bi postojale dvije grupe radnika, oni koji su slobodni i oni koji to nisu. Mislimo da ova kvo rješenje nije moguće u okviru socijalističkog društvenog uređenja. Ako bi se to desilo, onda bi razlika između kapitalizma i socijalizma bila u tome što u kapitalizmu postoji eksploatacija čovjeka po čovjeku, a u socijalizmu je to obrnuto. Slučaj da novozaposleni radnik postaje ravnopravan s već prije zaposlenim radnikom ima mnogo više smisla. No, da bi takav sistem mogao efikasno funkcionirati, potrebno je društveno vlasništvo definirati kao oblik vlasništva, a ne, kao što je to danas slučaj, nevlasništva. Treba također riješiti pitanja što sa radnicima u slučaju smanjenja obujma proizvodnje. U tom sklopu mora se riješiti položaj privrednih subjekata. Njima se mora osigurati samostalnost u poslovnim odlukama koja implicitno sadrži i odgovor na pitanje tko snosi rizik poslovanja. Uloga države bila bi u tome da kroz privredni sistem i ekonomsku politiku osigurava povoljne opće uvjete privređivanja. Smatramo da je ovo centralno pitanje i za uvođenje tržišta kapitala i znanja.

Raspodjeli dohotka prethodi raspodjela bogatstva (sredstava za rad). U našoj privrednoj praksi kao da se zaboravilo na tu činjenicu. Naime, društveno bogatstvo ako je nejednako raspodijeljeno, a ono to je, na nosioce, nužno izaziva i nejednaku raspodjelu dohotka koja nema nikakve veze s raspodjelom prema radu. Uloga države trebala bi se sastojati u tome da od onih koji su se stjecajem okolnosti (dakle, ne zahvaljujući vlastitom radu i znanju) našli u povoljnim uvjetima oduzme dio dohotka s tog naslova i da ga dalje raspodjeljuje u skladu s postavljenim ciljevima. Ovo oduzimanje može se podvesti pod cijenu društvenog kapitala koja se mora platiti. U našem razvoju samo je kratko vrijeme postojala institucija kamata na poslovni fond koja je vršila tu funkciju.

U Zakonu o udruženom radu govori se o dijelu dohotka koji radne organizacije ostvaruju pod izuzetno povoljnim uvjetima u smislu da se taj dio dohotka mora upotrijebiti za proširenje materijalne osnove rada (dakle, nije predmet raspodjele), ali u konkretnoj praksi radne organizacije nisu pokazivale da se dio dohotka ostvarivao na taj način. Tako se stvarala iluzija da je društveni kapital besplatan, pa je i odnos prema njemu bio takav — nedomaćinski. Veliki priliv stranih kredita samo je pojačavao tu iluziju. Da kapital zaista ima

cijenu na najbolnji način su nas uvjerali strani povjerioci, tako da sada vraćajući posuđen kapital, naravno s kamatama, nemamo dovoljno sredstava za financiranje vlastitog razvoja.

U dosadašnjem razvoju kao izvori sredstava za financiranje investicija korištena je akumulacija društvenog sektora privrede i strani krediti (također i inflatorni način financiranja kroz primarnu emisiju). Akumulacija društvenog sektora privrede i strani krediti (također i inflatorni način financiranja kroz primarnu emisiju). Akumulacija društvenog sektora privrede nije dovoljna da se stopa investiranja održi na društveno prihvatljivoj razini i zbog toga se moraju, želimo li osigurati razvoj, angažirati dodatna sredstva koja do sada nisu bila u dovoljnoj mjeri korištena. Tu prvenstveno mislimo na štednju građana, doznake iz inozemstva i zajednička ulaganja sa stranim partnerima. Da bi se to moglo ostvariti neophodno je imati tržište kapitala, preko kojeg bi se osiguralo skupljanje slobodnih sredstava i njihovo proizvodno angažiranje. Želimo li angažirati sredstva u osobnom vlasništvu potrebno je ustanoviti mogućnost adekvatne naknade za uložena sredstva. No dok u svijesti prevladava stav: »Neprihvatljivo je da u nas postoje akcije i slični dividendni papiri, jer bi to značilo razvijanje akcionarstva, grupno svojinskih odnosa, privsavanje dohotka bez rada, razaranje društvene svojine i samoupravnih odnosa.«⁴ smatramo da su šanse za otvaranje tržišta kapitala veoma male, gotovo nikakve.

Danas od tržišta nemamo zapravo ništa. »Mi se igramo vukova, a nismo vukovi. I ako ja mogu da davim nekoga, onda sam ja vuk, ali kada mene netko davi, onda vičem: 'Mama, ja se neću igrati.' I društvu: 'Spašavaj me.' To nisu vukovi, to je igra vukova.«⁵

Ovo mišljenje od prije 14 godina i danas u potpunosti stoji. Uzvike društvu: »Spašavaj me« možemo i danas čuti na samu najavu privredne reforme, a šta će tek biti kada se ona zaista počne provoditi?

4) Platforma za pripremu stavova i odluka Deseptog kongresa SKJ, Komunist, Beograd 1969. citirano prema Đragičević A.: Hrestomatija politike ekonomije, knjiga II, str. 1698. Skolski knjiga, Zagreb 1979.

5) Bakarić, V.: Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija, Informator, Zagreb 1974. str. 67.

LITERATURA:

- 1) *Dragičević, A.*: Hrestomatija političke ekonomije, knjiga I. i II, Školska knjiga, Zagreb 1979.
- 2) *Engels, F.*: Anti-Dühring, Kultura, Zagreb 1946.
- 3) *Ferenčak, I.*: Robna proizvodnja u funkciji zadovoljenja potreba, doktorska disertacija — strojopis — Osijek 1987.
- 4) *Grupa autora*: »Ekonomika Jugoslavije«, opći dio, Informator, Zagreb 1987.
- 5) *Grupa autora*: Aktuelni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Jugoslavije, Ekonomski institut, Informator Zagreb 1987.
- 6) *Korošić, M.*: Ekonomske nejednakosti u jugoslavenskoj privredi, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1983.
- 7) *Vojnić, D.*: Ekonomska stabilizacija i društvena reprodukcija, Ekonomski institut i Informator, Zagreb 1983.
- 8) *Zupanov, J.*: Marginalije o društvenoj krizi, Globus, Zagreb 1983.

Vladimir Cini, M.Sc.Econ.

Summary

MARKET AND THE CHANGES OF ECONOMIC SYSTEM

Development problems we are faced with are so deep that it is naive to believe that they can be solved only by changes in economic system. Stagflation requires quick and radical changes in the entire social system and particularly it is necessary to overcome ideological barriers which represent the main obstruction to desired changes. Introducing market oriented economy means dispossessing administrative apparatus and destroying dogmatic way of thinking. Our former experiences with the market introduction show that we, in fact, had always given up before the changes began. It is known, that in the times of crisis, tendency to changes is the greatest, and taking into consideration that the economic situation is extremely unfavourable there is a real possibility to carry out a reform. If we do not carry out the reform by which we will get a real evaluation of all factors of productions we shall not only become the third world (undeveloped) but the kind of world that arouses nobody's interest.